

»Barbár« betörések és belső harcok Aquincum terében

Az antik irodalomból sajnálatosan csak egy-két olyan adat maradt ránk, amely határozottan Aquincum térségében lefolyt harcokra, hadmenetekre utal. Ennek a hiányosságnak a kiegyenlítése végett már elődeink figyelme is a régészet által feltárt írásos, kő- és fémemlékek felé fordult. Mi ezúttal, vázlatos áttekintés keretében, arra teszünk kísérletet, hogy a pontosan év szerint keltezett feliratos kőemlékek alapján felvázoljuk azoknak a harcoknak a láncolatát, amelyek Aquincum terében játszódtak le. Egyúttal egy szovjet kutató¹ kezdeményezését követve, megkíséreljük azt is, hogy különválasszuk azokat az adatokat, amelyek inkább a szökevény rabszolgák, szökött katonák, földönfutóvá vált parasztok stb., vagyis az ún. latrok csapatai és a római birodalom karhatalmi erői közötti harcokra vallanak, mint külső ellenség betöréseire. Egyébként a latro-fogalom jelentésfejlődésének alaposabb, a társadalomtörténeti szempontokat mélyrehatóbban érvényesítő kifejtésével ezen a helyen nem foglalkozunk; úgy érezzük, hogy filológusaink hivatottak arra, hogy ezt a feladatot elvégezzék.

Ezzel az első próbálkozásunkkal a problémát magunk sem tartjuk lezártnak. Megengedjük, hogy egy bizonyos emlékcsoportra korlátozódik kísérletünk, és így eredményei vitathatók. A következtetéseink alapjául szolgáló adatok a régészeti stb. emlékanyagának egyéb elemeivel még összeegyeztetendők. A jelen vizsgálódásunkban követett módszert is nyilvánvalóan még kritikailag elemezni, tökéletesíteni és kiszélesíteni fogják. Az aquincumi és a pannóniai kutatás vonalán ezzel a dolgozatunkkal a figyelmet hívjuk fel a kérdés fontosságára és a végleges megvilágítás érdekében szükséges vitát szeretnők elindítani. Reméljük, hogy a hozzászólások egyes fontosabb kérdéseket közelebb juttatnak a megoldáshoz, tökéletesebb szempontok és módszerek tisztázása, az adatok finomabb összeegyeztetése révén.

Mindenekelőtt alapszempontjaimat fejtem ki röviden, amelyek szerint a rendelkezésre álló írásos adatokat differenciálok. Aránylag legnagyobb számmal a fogadalmi kööltárkák feliratai jöhetnek tekintetbe. Szerencsés és kiaknázandó körülménynek érzem ugyanis, hogy általában év, sőt gyakran nap szerint meghatározva feljegyezték

a fogadalomteljesítés idejét a kőoltárkákon. Talán nem túlzottan merész feltevés, ha úgy gondoljuk, hogy a fogadalmak mögött túlnyomó részben egyének válságos helyzetei rejlenek; továbbmenőleg tehát az egyének sűrűsödő fogadalmi, vagyis az egyazon évből vagy ugyanabból a korszakból származó oltárköveknek az átlagosnál nagyobb száma már arra utalhat, hogy az egyének sorozatos válságai tömegek, de legalábbis főleg azon osztály válságát jelenthetik, amely elsősorban rendelkezett kőoltárkák állítására elegendő anyagi eszközökkel. Módszertani szempontból azonban szem előtt kell tartanunk azt, hogy a fogadalomteljesítés olykor csak évek múltán történt meg, tehát a két consul megnevezésével meghatározott évadatok esetleg csak terminus ante quemül szolgálhatnak. Így pl. i. sz. 297-ben »saját és minden embere üdvéért fogadalmát . . .«² az aquincumi legiónak egyik tagja a mai Szentendre földjén »mint katona tette meg, de veteranusként (vagyis: végleges szabadságolása után) teljesítette . . .«. Az is óvatosságra int, hogy némely esetben a távolba hadrakelt osztagok katonái majd csak akkor állították a kőoltárkát, amidőn szerencsésen hazatértek. Eszerint ezeknek hátterében nem kell feltétlenül hadszintérré-válásra, járványra stb. gondolnunk Aquincum körzetében. Emlékeztetnünk kell azonban arra is, hogy általában a római birodalmi csapatok megtorló hadjáratai a külső ellenség invázióira következtek. Mindenesetre megnyugtató az, hogy pl. a Margitszigeten³ és a Budakeszin⁴ talált, fogadalomteljesítő kőoltárkákon is feljegyezték azt, hogy a szíriai, illetőleg a germánok elleni expedícióból való visszatérésért örökítenek meg köszönetet az istenségeknek, különösen a III. század folyamán.

Valóban, ha meggondoljuk azt, hogy az aquincumi erődített tábor állandósult helyőrsége, a II. adiutrix (»segítő«) legió a II—III. század során legalább 17 ízben⁵ vonult zömével hadba, illetőleg jelentős különítményeket bocsátott ki magából saját tartományán kívüli harcerekre, akkor megérthetjük azt is, hogy Aquincum térsége átlag kb. 12 évenként súlyosan meggyengült helyőrséggel rendelkezett. Viszont általánosan állapíthatjuk meg Aquincum körzetével kapcsolatban is, hogy a »külső barbárok« és a belső lázadók hírszolgálati jól működhetett. A legiónak vagy jelentős részének távollétében mindjárt betörték a »barbárok«, illetőleg erősebben, merészebben lángolhattak fel a latrok rajtacsapásai a gazdagok villáin, csúrjein. Aquincum körzetében i. sz. 185-ben őrtornyokat, burgus-okat építettek.⁶ Ezeknek az emléktábláiból következtethető az, hogy »transitus clandestinus«-okat, vagyis a »titkos átkelőhelyeket« a latrok azelőtt elárulhatták a határontúli »barbároknak«, eszerint azokkal összeműködhettek. Ezt a jelenséget, a II. század vége felétől kezdve, a többi határtartományban is megfigyelték.⁷ I. sz. 185 körül azonban ezeken az átkelőhelyeken, amelyeket az ellenség egyébként is már megismert, őrtornyokat emeltek. Ezáltal akarták lezárni a határfolyam túlsó partjáról kis csoportokban belopódzó⁸ »barbárok« (latrunculi) előtt az utat, akik nyilvánvalóan harácsolás végett szoktak átkelni a Dunán.

Különben a feliratos emlékműnek ez a csoportja, az építési emléktáblák a határerődláncolat kiépítésének üteméről, menetéről értesítenek, illetőleg az azon végzett rombolások kijavításáról tanúskodnak. Úgy látszik, hogy terminus ante quem gyanánt különösen az utóbbiak adatai használhatók, amikor a »barbár« betörések sorozatát akarjuk vázolni.

Úgy vélem, hogy legkevesebb támpontul az ún. mérföldjelző köoszlopok feliratai szolgálhatnak. Ezek túlnyomó részükben a császár iránt jelentenek hódolatot, vagyis nem szükséges, hogy ezek mögött feltétlenül útépitést vagy útjavítást feltételezzünk.⁹ Egyébként a hidak lerombolásainak idejéből, illetőleg a katonai és utánpótlási szempontból is sürgősen elvégzendő újjáépítéseknek évszámadataiból biztonsággal következtethetnénk vissza arra, hogy mikor végezheték a lerombolásokat a visszavonuló csapatok, hogy üldözőik gyorsaságát késleltessék. Különös azonban az, hogy még azokon a távolságjelző úti köoszlopokon is, amelyek — felirataik alapján — út- és hídjavításokért örökítették meg a császár dicsőségét, kivétel nélkül minden esetben úgy szól a szöveg, hogy »... a régiségtől összeroskadt (... vetustate collapsas...) hidakat és utakat állította helyre...« a megnevezett csapattest. Mindenesetre erőltetett volna az, ha mindenkor szállításra, hamis indokolásnak, sematikus kifejezésnek tekintenénk a vetustas, az »elavultság« ismétlését ezeken a feliratokon. Az is hihetetlen azonban, hogy a menekülő vagy védekező csapatok vagy latrok stb. egyetlen esetben sem romboltak le hidat maguk mögött, illetőleg maguk előtt. Márpedig a római kor négy évszázadának folyamán végig nincs egyetlen adatunk sem arra, hogy híd nem az elkopás, hanem az ellenséges lerombolás folytán roskadt volna össze. Mi általában ennek ellenkezőjével számolunk, noha egykori forráshelyeknek tulajdonítunk ezáltal részben ellentétes értelmezést azzal, amit szó szerint, határozottan kifejeznek. Úgy látszik azonban, hogy már az a tény is szégyelleni való volt, amit tagadni kellett, hogy a határkordonon belül ilyen sűrűn rombolhatta le a hidakat a külső és belső ellenség (Pax Romana!).

Barkóczy L. az Intercisa c. monográfia II. kötetébe írt cikkében, amelyet kéziratban olvashattam, már példát mutat arra, hogyan aknázzuk ki forrásanyagként a császárnak hódoló, annak üdvéért állított köoltárákat. Sajátos módszerével a »barbár« invázióknak időpontjait és irányait kutatja a mai Sztálinváros körzetében. Mi Aquincum térségében kíséreljük meg hasznosítani ennek az emlékcsoportnak az adatait. Óvatossággal szabad támaszkodnunk ezen köemlékek adataira is. Mögöttük ugyanis üres lojalitás, feltűnés keresése, hivatalra pályázás stb. is lehetett a háttér, különösképpen, ha az uralkodó személyes látogatására volt kilátás. Elvégre hódoló felirat állításának a császár iránt *elsősorban* akkor lehetett értelme, ha kilátás volt arra, hogy elolvashatja, akinek a hízelgés szólt. Természetesen, amint erre Borzsák I. figyelmeztet, a helyben székelő helytartók sem vehették rossz néven a hízelgésnek ezt a fajtáját, tehát az ilyen hódolatnyilvánítás nem bizonyítja *egymagában* a császár látogatását.

Viszont feltételezhetjük azt, hogy már a birodalom császárajainak látogatásai előtt irtó, illetőleg elűző hadjáratot indítottak a környék latro-csapatai, de útonálló elemei ellen is, hogy a császár biztonságban vonulhasson el. A császárt kísérő és előtte járó testőrsereg túlereje ezt a feladatot átmenetileg megoldhatta. Már Alföldi A. ezt úgy fogalmazta meg, hogy »a császár megjelenése valóságos áldást jelentett (természetesen a rabszolgotartók szempontjából) az illető tájra, mert a közbiztonság nyugalalmát hozta magával...«.

A földbe rejtett és a legújabb időkben felszínre került érem- és ékszerleletek legkésőbbi darabjaiból bizonyosabban következtethetünk ellenséges betörésre, illetőleg a tulajdonosaiknak szempontjából elképzelendő egyéb veszélyre. Legutóbb R. Alföldy M. rajzolta¹⁰ meg egy »barbár« betörés irányát és útvonalát Pannóniába. Tőle várjuk el azt, hogy éremrepertoriuma alapján az egész tartomány teljes perspektívájában folytassa ilyen vizsgálatait. Mi ezúttal csak Aquincum körzetének kincsleleteit vesszük tekintetbe problémánk szempontjából. Figyelmeztetnünk kell azonban arra, hogy a lehetőségek közé kell számítanunk más okokat is a kincsleletek elrejtésénél. Pl. a latrok mozgolódásainak vagy saját csapatok beszállásolásának hírére is eláshatták az ornamentum depositumokat.¹¹ Nemcsak a betört »barbárok« ölheték meg az elrejtőket, de a villákon stb. rajtaütő latro-csapatok is, és így ránk maradtak azoknak elásott kincsei. Amennyiben feltételezhetjük azt, hogy a kincsek elásásánál segédkező vagy arról tudomást szerző rabszolgák stb. a rebellesekkel, defektorokkal összejátszottak, akkor gondolhatunk arra is, hogy előttünk már a latrok megtalálták az elrejtett éremkészletek túlnyomó részét. Ezért hajlunk arra a feltevésre, hogy a ránk jutott kincsleletek mögött mégis elsősorban »barbár« betörések veszélyét kell regisztrálnunk. Különösen ez állhat fenn, ha az éremleletek egyazon vonalba vagy egyirányú sávba esnek bele. Ha azonban azok hálózatszerűen sűrűsödnek, elszigetelt körzetben, akkor inkább latrok stb. incursioinak, vagyis a gazdagabb házak megrohanásainak tanúságait látjuk bennük.

A katonai végelbocsátó bronzlapok, az ún. diplomák a legpontosabb keltezéseket tartalmazzák, de — úgy látszik — egyáltalán nem segítenek vizsgálódásunkban. A kiöregedett, esetleg meg is rokkant katonákat elbocsátották, szabadságolták a háborús idők kellős közepén¹² is, aminthogy a katonalegényység kedvében járó császárok — hosszabb időn át — nem zárkózhattak el békésebb években sem az elől, hogy végszabadságolják a kötelező, vagyis legalább 25 évet kiszolgáló katonákat.

A konkrét áttekintés vázolását az i.sz. 19 évvel kezdhetjük, amikor egy lovas segédzászlóalj Aquincumban építkezett.¹³ Talán a Nagyalföldre frissen beköltöző sarmata jazigok máris átcsaptak a dunai határon, és szükségessé vált, hogy a határfolyamnak legfontosabb átkelő helyeit és hídfőit megerősítsék ellenük. Az már kérdéses, vajon egy antik író adata¹⁴ erre az eseményre vonatkozik-e?

Arra sincs támpontunk, hogy a biai »bennszülött« éremleret, amely Caligula (37—41) dénárjával zárul,¹⁵ összefüggött-e azzal a nyugtalan-sággal, amely talán Vannius quad népének betelepítésével (i. sz. 50-ben) járt együtt.¹⁶

I. sz. 88, majd a 92. évek körül súlyos harcok folytak a jazigokkal Aquincum térségében, amelyek során pl. a XXI. Rapax legió teljesen megsemmisült. Caius Velius Rufus egy legió, a XII. Fulminata és 9 más legiói különítmény élén ekkor »expeditionem fecit per regnum Decebalii«, vagyis átkaroló hadmozdulatot hajtott végre a jazigok ellen a dákok földjén keresztül.¹⁷ Előbb azonban Domitianus császárnak sürgősen szinte szégyenletes békét kellett kötnie a dák királlyal, hogy nagyobb erővel fordulhasson a nagyalföldi lovas ijász nép ellen. Feltűnő az, hogy máig egyetlen olyan elrejtett kincsletről vagy köemlékről nem tudunk Aquincum terében, amit kétségen kívül kapcsolatba hozhatnánk a Domitianus korabeli háborús válságokkal.¹⁸ Savariában, a császár valószínű főhadiszállásán azonban i. sz. 93-ban oltárkövet¹⁹ állítottak a császár »üdvéért«. Aquincumban Domitianus nevét megörökítő építési emléktábla²⁰ helyeződött el. Ettől kezdve állandóan állomásozott itt legió. A római birodalom császára Domitianus személyében ekkor látogathatta meg első ízben Aquincum vidékét.

I. sz. 97-ben a suebek betörték Pannóniába. Nerva császár hadvezére, Ulpius Traianus verte ki őket innen, miközben alkalom nyílt katonai kitüntetések szerzésére²¹ is. Ezek a harcok valószínűleg nem érintették Aquincum térségét. Valóban i. sz. 98-ban Traianusnak Pannónia DNY-i sarkában állítottak hódoló köemléket.²²

Antik irodalmi adatunk²³ van arra is, hogy a 107. év körül sikeres hadjárat folyt le a jazigok ellen Aquincum keleti előterében, de a dunai határon kívül. Feliratos köemlék állítása, éremkészlet elrejtése stb. eddig ehhez az eseményhez sem kapcsolható. Eszerint ez a hadjárat alighanem teljesen támadó jelleggel bírt.

A jazigok egy évtized múltán, a respektált hadvezér, Traianus császár halálának hírére kísérelték meg ezen megtámadásuk megtorlását. Ebből az időből az aquincumi erődített legiótáboron belül elrejtett pénzkészlet²⁴ került elő. Talán a Baranya megyei Kiskőszegen talált pénzkészletet²⁵ is ennek a veszélynek a hírére ásták el. Barkóczi L. feltevése is figyelemre méltó, hogy a Domitianus-kori legiótábor — Aquincumban — a 117—118. évi jazig ostrom kapcsán pusztulhatott el. A nagyalföldi jazigság nyomása ekkor olyan méreteket öltött, hogy Hadrianus császár egyik bizalmas hívére ruházta Pannónia és Dacia egyesített helytartóságát és főparancsnokságát.²⁶ Ezeket a tartományokat ugyanis a jazigok egyaránt fenyegették. Felmerült olyan vélemény,²⁷ hogy Hadrianus mint császár ez alkalommal, i. sz. 118-ban látogatott el első ízben Aquincumba, amelyet egyébként már helytartóságának (107—108) idejéből ismert.

Teljesen homályos az óbudai Selmeci utcában talált éremkincs²⁸ elrejtésének háttere. Legkésőbbi veretei a 123—129. évekből származ-

nak. Figyelembe veendő az, hogy Hadrianus császár második látogatását Aquincumba a 124. évre keltezik.²⁹ Ehhez talál az, hogy Aquincumban ez idő tájt állították a császár üdvéért azt a kőoltárkát,³⁰ amellyel a város lakói vota decennaliat, vagyis tízévi fogadalmat teljesítettek. A Pannónia más részein i. sz. 124-ben és 125-ben emelt kőtáblák³¹ szintén Hadrianus császárt dicsőítik, illetőleg építkezési intézkedését örökítik meg és arra utalnak, hogy az utazgató császár Pannóniában ekkor végzett szemlét másodízben. Mindezek alapján ebben az időben háborús veszély nem igen indíthatta az aquincumi, katonavárosi fazekasmestert arra, hogy elrejtse vagyonkáját.

Esetleg feltételezhetjük azt is, hogy legalább 8 év telt el a szóban forgó éremlelet legkésőbbi verete és az elrejtésre indokot szolgáltató veszély ideje között, tehát az elrejtő éppen az utolsó évtizede során nem gyarapította volna pénzkészletét. Ez egyébként már erőltetett feltevés lenne szerintünk, de ebben az esetben az tény, hogy Lucius Aelius caesar, a császári trón várományosa i. sz. 136 nyarától másfél éven át különleges, egyesített parancsnoksággal tevékenykedett Pannónia határainak előterében.³² Aquincumban i. sz. 138-ban,³³ Arrabona-ban (Singidunum-ban?) a 137. évben³⁴ emeltek hódoló kömléket a birodalom császárának. Talán komoly alap forgott fenn a köszönetre ezekben az esetekben. Barkóczy L. helyesen gondol arra, hogy a Selmei utcai dénárlelet elrejtése és az egyik polgárvárosi tornácos boltsor pusztulása egyazon veszedelemre utalhatnak. Az egyik osztrák kutató³⁵ még arra figyelmeztet, hogy a »rex Quadis datus«, vagyis az, hogy ekkor rómaibarát királyt állítottak a quadok élére, mégsem ment végbe simán. Legalábbis Carnuntum és Bécs térségében harcok robbantak, amiket a 140—144. évekre keltezhető építkezési felirat és a 143. évben állított 3 db mérföldjelző is bizonyítanak.

Antoninus Pius uralkodásának vége felé a Dunántúl több pontján rejtettek el érem- és ékszerkincseket, így pl. Zalahosszúfaluban³⁶ két ízben is, valamint a Baranya megyei Személyen³⁷ és a Tolna megyei Bonyhádon³⁸ és a Veszprém megyei Sikátor³⁹ területén. Az ipolyviski éremlelet zárja le a lelőhelyeken át meghúzható, kanyargó vonalat. Radnóti⁴⁰ A., majd Kerényi A.⁴¹ egyaránt úgy vélték, hogy quadok törtek be ekkor a Felvidékről, és ez a vész indíthatott a kincsek elrejtésére. Ezek a harcok érintették Aquincum térségét. Kelet-Pannónia helytartója nyilvánvalóan elsősorban aquincumi csapatokkal vonulhatott fel Pécs vonaláig, az alighanem szintén mozgolódó jazigok elriasztása végett. I. sz. 158 körül ezen a helyen emelt fogadalmi kőoltárkát.⁴² Korábbi quad betörés visszaűzése végett küldhették ki Lucius Verust, a későbbi császárt, akinek a 154. évben DNY-Pannóniában állítottak hódoló kömléket.⁴³

A következő császár uralma idején tehát nem váratlanul zúdultak Pannóniára és ezen belül Aquincum körzetére a határos szabad népek rohamai, amennyiben ezek megelőzőleg is végrehajtottak behatolásokat. Az Antoninus Pius korabeli »békés korszak« hamis illúzióját elsősorban

a »pax Romana« (»római béke«) jelszavának fokozottabb hirdetése táplálhatta. Ez arra készíthette a kortársakat is, hogy ne vegyék észre a fenyegető zavarok tényeit és a »barbárok« nyugtalankodásait.⁴⁴ Amikor a vezető rétegek közvéleményét Publius Aelius Aristides rhétor panegyricusának szelleme hatotta át, amely egyazon család idillikus egyetértésének látta a birodalom erőltetett rendjét, akkor érthetőbbé válik, hogy az aquincumi legió zömét amfiteátrumának építése éppen Antoninus Pius utolsó éveit során vehette igénybe. Az még természetesen kérdéses, vajon ez felbátorította-e a túlpárti ellenséget arra, hogy betöréseket kíséreljen meg a legió távolabbi körzetében?

Az aquincumi legiónak túlnyomó részét a 162. évben Lucius Verus, Marcus Aurelius császártársa az iráni parthusok ellen⁴⁵ magával vitte. A Dunától északra élő népek azonban mindjárt rátámadtak a meggyengített dunai határookra. Az Aquincumban hagyott csekély legiókeret erősítésére Singidunumból (a mai Belgrádból) sietett ide az ottani állandó helyőrség, a IV. Flavia legió zöme, majd a Rajnavidékről is irányítottak ide különítményeket. Így pl. a XXII. Primigenia legiótól is találtunk már sírkömléket⁴⁶ Aquincumban. A pannóniai haderők ekkori szorult és védekezésre kényszerített helyzetére jellemző az, hogy csak a »barbár« népek három inváziójára, amelyek a 162., 167. és a 170—171. években mentek végbe, keríthettek sort első ellentámadásaikra, mégpedig a 172—173. és a 175. években.⁴⁷ A 175. évben a jazigokkal és a quadokkal békét kötöttek,⁴⁸ de két év múltán ismét fellángolt a harc, újra ezeknek a betörésével.

Ez a másfél évtizeden át tartó folytonos háborús veszély, a »barbár« invázióknak ez a sorozatossága nyilvánvalóan számos éremkészlet⁴⁹ elrejtésére vezetett. Azok közül a fogadalmi kőoltárak közül, amelyeket az életveszedelmekből és a hadak hordozta járványokból megmenekült egyének állítottak, máris többet megtaláltunk Aquincumban. Ezeket pl. a 162.,⁵⁰ a 164.,⁵¹ a 170.,⁵² a 173.,⁵³ és a 175. években emelték. Az egyik kőoltárka, amelyet a 178. évben állítottak a császárapa és fiának üdvéért,⁵⁴ azt tanúsítja, hogy olykor valóban összefüggés állott fenn a császár látogatása és az ilyen feliratos kőemlékek készítése között. Más adatból is tudjuk ugyanis, hogy Marcus Aurelius és a trónörökös i. sz. 178-ban valóban felkereste Anquincumot.

A 182—183. években is folyt harc a jazigok ellen,⁵⁵ de ez Aquincum térségétől talán távolabb zajlott le, bár alighanem ez is ösztönzőleg hatott az őrtornyok építésére a közép-dunai határokon. Majd a 193. évben Septimius Severus erős különítményt indított el az aquincumi legióból, hogy ez több éven át közreműködjék az ellencsászárok leverésében az egyéb keleti és afrikai harctereken.⁵⁶ Talán nem véletlen az, hogy Aquincumban hivatalos közegek ebben az időben Fortuna iránt nem egyetlen esetben fejezik ki bizalmukat és köszönetüket fogadalom teljesítésével.⁵⁷ Az egyik kőemléken⁵⁸ a helytartó Minerva victrixben, vagyis a győzelmes hadiművészetben bizakodott, alighanem az ezúttal jelen nem levő túlerő híján. Egyúttal megnyerő hízelgéssel hódol és fordul

— köemlék emelésével⁵⁹ — Pannónia tartomány isteneihez és géniuszához.

Az Érden talált építési emléktábla⁶⁰ azonban azt bizonyítja, hogy a 196. év körül a helytartó itt »egy őrállomást, amely az elavultságtól (?) összeomlott, másik helyen a katonalegénység kezével állíttatott helyre...«, mégpedig a »császár üdvéért«. Az a sürgősségre utalhat, hogy a katonalegénység végezte a munkát. Nyilvánvalóan nem várhattak arra, hogy hadifogoly-rabszolgák munkaerejét vehessék igénybe. Szerintünk a praesidium összeomlásában, akár földszáncsal,⁶¹ akár kőfallal erősítették, alighanem közreműködhetett az ellenség is, mert a rákövetkező években sűrűn teljesítettek fogadalmat kőoltárkák emelésével a közép-dunai határ mentén, beleértve Aquincumot⁶² is. Szinte hihetetlen is lenne, hogy a 190-es évek polgárháborús zűrzavarait ne használták volna ki a jazigok betörésre.

A 201—202. években a jazig dunai határ mentén több hódoló köemléket⁶³ állítottak az akkori császárnak. Valóban, ekkor is bevált a várakozás, Septimius Severus és fia, a későbbi Caracalla, Duna menti szemléje során Aquincumba is ellátogatott, sőt i. sz. 202-ben ők építtették itt újjá a dolichei istenség templomát.⁶⁴ Különbözik ez talán valóban »régiségénél fogva roskadt össze«. A császár szemléjét természetesen általános út- és hídjavítás előzte meg Pannóniában, amerre csak elvonulhatott testőrseregével. Erről azonban csak a Pannónia Ny-i útjain emelt távolságjelző kőoszlopok⁶⁵ tanúskodnak kétségen kívül.

Már több kutató rámutatott⁶⁶ arra, hogy a II—III. évszázad fordulójától birodalomszerte súlyosbodott a latrok, rebellisek, szökevények stb. mozgalma. Szádeczky-Kardos S. találóan utalhat arra egyik kéziratában,⁶⁷ hogy a »barbár« betörések nyomán sok lehetőség adódhatott a rabszolgák szökésére, akik általában csak az alkalmat lesték a menekülésre. Aquincum térségében pedig a 160-as évek óta eltelt emberöltő alatt sorozatosan ismétlődhetek az ellenséges inváziók, amelyek gyors távozásra készítették a rabszolgák stb. urait, és a rabszolgáknak sok alkalmat kínálhattak a szökésre.

Különösen Hispania, Kisázsia, Pisidia, Lydia, Britannia tartományokban volt szükség egyre több »csendbiztos«, stationarius, regionarius, *κολλητιωνες* stb. kiküldésére, a »közbiztonság« helyreállítása és fenntartása végett.⁶⁸ Aquincum térségében a helybeli legió zömének hadrakelése és távolléte szolgáltatott alkalmat a szökevénycsapatok, a latromozgalom nagyobb aktivitására. A 206—208-as években arra volt szükség, hogy a Rajna-vidékről irányítsanak ide karhatalmi erőket: *adversus defectores et rebelles* (1. kép), vagyis »a szökevények és lázadók ellen«. A defectorokon és rebelliseken — Mommsen és Domaszewsky véleményével ellentétben — már Dessau és Hohl⁶⁹ »holmi máshonnan nem ismeretes lázongást« értett. Más nyugati kutató véleménye szerint⁷⁰ a Clodius Albinus hívei ellen folytatott irtóhadjáratnak voltak végső kinövései ezek a »bandaharcok«, amelyek a birodalmat valósággal megrendítették. Seregeket mozgósítottak a latrok ellen

és fel kellett állítani a »statio militaris latronibus investigandis per universas provincias«-t, vagyis »valamennyi tartományban a latrok megfékezésére (kikutatására) szolgáló katonai őrállomásokat...«. Világos, hogy Pannónia is beleértendő a »valamennyi provincia« meghatározásba. Egyébként annak a hadvezérnek, aki Aquincum térségében a latromozgalmat végül is leverte, három példányban állítottak Aquincumban hódoló köemléket.⁷¹ Majd helytartóságot adtak neki, és amidőn császári legatus lett, a császár neve mellé írták az ő nevét is, amikor kööltárt⁷² emeltek hármójuk »üdvéért«.

Ez a latro-mozgalom ekkor mélyen és tartósan fellángolt Pannónia, a Dunántúl belsejében. I. sz. 210-ből Környéről van feliratos adatunk, amely szerint a brigetiói legió katonáját továbbra is kivezényelték reg(ionarius)-ként, vagyis körzeti »csendőrbiztosként« a háttérületre.⁷³ I. sz. 207 körül ennek megfelelően valóban feltűnően nagy számban állítottak fogadalmi kööltárokat⁷⁴ Aquincum körzetében. A latrok rajtaütései ekkor talán még a Poetovio—Savaria—Carnuntum (Ptuj—Szombathely—Bad Deutsch Altenburg) főútvonalig is elcsapódtak olykor. Esetleg erre utalhatnak a fogadalomból állított oltárkövek.⁷⁵

A 213. évben az alemannok ellen a Rajna-vidékre, majd azután évekre a kisázsiai tartományokba nyomuló parthusok ellen vezényelték el az aquincumi körzet helyőrségének javát⁷⁶ is. A tartósan meggyengült határvédelem terében súlyos rombolásokat végeztek a (külső és belső?) ellenség csapatai. Barkóczi L. feltevése is tekintetbe veendő, hogy a carpok és vandálok támadása — i. sz. 213 körül — a Brigetio—Intercisa, vagyis a Komárom—Sztálinváros dunai határszakaszt sújthatta. Aquincum polgárvárosában az amfiteátrum Nemesis szentélyét, amely a város védőfalán kívül épült, szintén »összeomlásából« kellett újjáépíteni.⁷⁷ A 216. évben »a solo«, vagyis »földig lerombolt állapotából« újjították meg a »császárok szobrainak és képmásainak védelmére szolgáló őrházat«,⁷⁸ alighanem az aquincumi legiótáboron belül. A távolságjelző kőoszlopok⁷⁹ feliratait tanúsítják, hogy ekkor Titel környékéig akadtak olyan hidak, amelyek — i. sz. 217-ben — újjáépítésre szorultak. Szerintünk meglepő az, hogy valamennyi híd a »vetustas«, az »elavultság« folytán *egy időben* omlott le. Hangsúlyozzuk, hogy nem az útszélen könnyen megsérülő vagy kidőlt mérföldjelző kőoszlopoknak a helyreállításával dicsekednek a tárgyalt feliratok, hanem az utak és hidak újjáépítésével. Az utaknak és hidaknak ez a javítási munkája átnyúlt a 218. évre is⁸⁰. A legió zöme különben csak ebben az évben vonult haza Aquincumba, amint a 218—219. években emelt hálaadó fogadalomteljesítések erről tanúskodnak.⁸¹ Amennyiben Barkóczi L. azon megállapítása helytálló, hogy az Antoniniana—Severiana stb. jelzősorozat is kitüntetéseként jelentett azoknak a csapattesteknek, amelyek megkapták, akkor úgy véljük, hogy a közép-dunai és aquincumi legiók és alakulatok az alemannok és a parthusok elleni derekas szereplésükért nyerték el a császár nevét kitüntetésként.

A 227—230. években megint feltűnően nagyobb számban állítottak fogadalomteljesítő kööltárkákat.⁸² A 229—230. évek folyamán

e mellett egész sorozat távolságmutató kőoszlop⁸³ jegyzi fel azt, hogy az utak és a hidak újjáépítésére szükség volt. Észert alig egy évtized során elkoptak volna azok a puszta használat révén. Különös, hogy a megelőző bő évszázad folyamán ugyanezek az utak és hidak egyszer sem »omlottak össze a régiségüknel fogva«, illetőleg egyetlen feliratos adat sem jegyzi fel azt, hogy hidakat és utakat a puszta igénybevétel elkoptatott volna. A mai tapasztalat szerint is még a fából épített hidak sem szorulnak egy emberöltőn belül olyan jelentős javításra, amit a normális kopás követel meg. Egyébként ezeket az adatokat nemcsak Aquincum szűkebb térségén belül találjuk, de pl. Brigetio⁸⁴ és Savaria⁸⁵ terében is előkerültek már oltárkövek a 228—229. évekből. Az utak helyreállítása ebben az időben Brigetiótól Titel környékéig volt szükséges, amint a mérföldjelző kőoszlopok⁸⁶ tanúsítják. Viszont nem ismerünk feliratos feljegyzést arról, hogy az erődített táborokon *belül* történtek volna ekkor rombolások. Határmenti őrtornyok újjáépítésére sincs adatunk ebből az időből. Ezért talán inkább belső harcokra, mint »barbár« betörésekre kell gondolnunk, amikor ezen köemlékek hátterét kutatjuk (2—3. kép).

A 232—233. években az aquincumi legiónak jelentős része a birodalom K-i tartományaiba behatolt ellenség ellen harcolt.⁸⁷ Az elvonulás már a megelőző esztendő folyamán megtörtént. Erre utalhat egy óbudai oltárkö, ⁸⁸ amelyet a »centuria géniuszának« emeltek, alighanem buzdításként. A legió alparancsnoka is ekkor állíthatott hódoló köemléket⁸⁹ az »illyr Herculesnak«, ami bizalmat jelképezhetett az elvonuló csapatok hősiességében, esetleg elismerést ez iránt. A hadrakelt sereg visszaérkezésének idejét a 233. évben emelt oltárkö⁹⁰ jelezheti, amelyet a császári pár »üdvéért és hazatéréséért« a legió főparancsnoka állíttatott. A 234. év körül teljesített fogadalmak⁹¹ egyszerűen a visszatért katonák háláját fejezhetik ki. Figyelemre méltó azonban az, hogy Severus Alexander császár a helytartó intézkedésén keresztül »balneum a solo . . . fecit«, vagyis »egy fürdőt építtetett a föld színétől kezdve . . .«, mégpedig az aquincumi legió területén, azaz az ún. canabae és az erődített tábor területén kívül, de ennek nyilvánvalóan szomszédságában.⁹² Az új szórakozóhely építtetése jutalmul szolgálhatott a kisázsiai harctéren jeleskedő legiónak, amely ezenkívül ezért nyerhette el a Severiana jelzőt is. Szerintünk azonban nem kell feltétlenül alapjaiból újonnan építtetett fürdőre gondolnunk, hanem a föld színéig lerombolt régi épület újjáépítésére. A Vác—Hartyánban⁹³ és Pákozdi határában⁹⁴ talált éremkincsek lelőhelyeinek irányvonala ugyanekkor jelzi a meggyengített legió térségébe betört ellenség útját. Az ellenség tehát a legiói városnál is végzett rombolást az előbbi adat szerint. A börgöndi éremlelettel kapcsolatban már korábban hasonló történeti háttérre gondoltak.

A 236. év körül az aquincumi legió a környező népekkel vívott harcokat.⁹⁵ Ezek során osztagai azoknak földjére is benyomulhattak. A 236—238. években⁹⁶ is több fogadalomteljesítés történt Aquincum körzetében. Feltűnő azonban az, hogy egyik esetben a legiói juhnyáj

felügyelői állítottak oltárkövet. A hússzerzés szempontjából fontos állatállomány a Szépvölgy tájékán legelhetett. Talán a Zala megyei Csapó községben talált éremleletet⁹⁷ is ebben az időben áshatták el. A távolságjelző kőoszlopok⁹⁸ Brigetio háttérületén, az Aquincum felé vezető úton egyaránt, megint az utak és hidak helyrehozását jegyezték fel, 8—10 évre a legutóbbi újjáépítés után. Ezen megnyilvánulások mögött mi latro-csapatok megelégnélő mozgólódásaira gondolunk inkább, mint határon túlról jövő betörésre.

A 242. esztendőben az aquincumi legiónak hadrakelt, jelentős része⁹⁹ ismét a kisázsiai fronton harcolt. *Ulcisia Castra* (a mai Szentendre) helyőrségéből is odairányíthattak egy különítményt, mert a »szakaszok géniuszának« hódoltak egy kőoltárkával,¹⁰⁰ alighanem még az elindulás előtt. Aquincumból azonban a 241—243. évekből mindössze két, pontosan keltezett fogadalmi oltárkövet¹⁰¹ ismerünk. Viszont az tény, hogy egyáltalán ebben a korszakban kezdődik a feliratos köemlékek végső ritkulása. Brigetio, Kelet-Pannónia másik legiótáborának háttérületén egyébként a 244—247. években megint szükség volt az utak és hidak újjáépítésére, 8—9 év elteltével a legutóbbi helyreállítás után, amint ezt a mérföldjelző kőoszlopok¹⁰² feliratai igazolják. Talán azt is feltehetjük, hogy a »közbiztonság« Pannónia híres erdőségeinek terében sem lehetett nagyobb, mint a közeli Itáliában. A III. század nehéz évtizedeiben olykor katonai osztagok kiküldésére volt szükség Itáliában is, hogy a fontosabb pontokat biztosítsák.¹⁰³ Így i. sz. 246-ból maradt fenn egy felirat, amely szerint a ravennai hadiflotta húsz főnyi osztagát egy »*evocatus*«, vagyis »újra behívott tartalékos« testőrkatona parancsnoksága alatt »*agens at latrunculum*«, tehát a »rablók elleni megbizatással« vezényelték ki. Ezeknek a jelenségeknek tekintetbevételével Aquincum és Brigetio háttérében, a szóban forgó időszakban, mi is latro-csapatok rombolásait stb. feltételezzük inkább, mint a határon túlról betörő »barbár« sereg tevékenységét. Különben a zűrzavaros állapot ekkor a mai Szentendréig ért el, ahol ekkortájtban az aquincumi legió géniuszának emléktáblát¹⁰⁴ helyeztek el. Ezen 120 civil(?) személy örököltette meg köszönetét, alighanem a legió megmentő szerepéért.

A belső zavarok életbenítő hatását súlyosbíthatta az a körülmény, hogy ebben a korszakban egyre fenyegetőbbé vált a gót invázió veszélye is. Több esetben egyazon kézbe egyesítették a két Moesia (a mai Szerbia, illetőleg Bulgária) és Pannónia haderejét.¹⁰⁵ Ez nyilvánvalóan azért történt, hogy az egyformán veszélyeztetett, szomszédos tartományok fegyveres erőinek egyesítésével és összhangba hozott irányításával szilárdabb gátat emeljenek ugyanazzal az ellenséggel, a gót nyomással szemben. Claudius Marinus Pacatianus, majd Messius Decius és Marcus Aemilius Aemilianus éppen ezen egyesített főparancsnokság birtokában pályázhatott a birodalom császári hatalmára, a 248., 249., illetőleg a 253. évben. Végül is a gót tenger a Balkánra zúdult. Az ijedelem azonban Pannónia ÉK-i részében is magas fokra szökött. Erre vallanak az ekkortájtban elrejtett éremkincsek¹⁰⁶, pl. a budai Fő utca helyén,¹⁰⁷

Solymár területén,¹⁰⁸ Bakonyszombathelyen,¹⁰⁹ a brigetioi legiótáborban,¹¹⁰ az Esztergom megyei Bajóton.¹¹¹ Ezek a vagyonmentések esetleg csak a balkáni csatavesztés hírére történhettek, ahol Decius is elesett. Az erődítményen belüli elrejtés, a kincselőhelyek körvonalazta területsáv alapján mégis inkább arra a feltevésre hajlunk, hogy a quadok is ellenségesen mozdultak meg, amint Decius jelentős erőket vonhatott el az Aquincum—Brigetio közötti határőrségből is. A 252. évben a III. thrák lovas segédzászlóalj Almásfüzitőnél már alázatos hódolatát vésette kőbe.¹¹² Aquincum körzetében az itteni legió ugyanekkor mérföldjelző kőoszlopon¹¹³ örökítette meg köszönését ugyancsak Gallus császárnak, aki eszerint időközben véget vetett a közép-dunai harctéri válságnak. A »hazasegítő Fortuna«-nak emelt fogadalmi oltárkő¹¹⁴ arra utalhat, hogy ekkorra a Balkánra elvitt csapatok maradványait is visszavezették.

Lehetséges, hogy valamikor ezekben az években játszódtott le Aquincum térségében Moesia inferior (a mai Bulgária) különítményei és a VII. Claudia legió, Moesia superior (a mai Szerbia) csapatteste között az a súlyos összecsapás is, amelynek tényét egy aquincumi kőemlék¹¹⁵ jegyezte fel. A sokat vitatott felirat, nagymértékű csonkasága folytán, megnyugtatóan egyáltalán aligha egészíthető ki. Ezért mi csak az épségben fennmaradt részeire hivatkozunk. »... a legkegyetlenebb zsarnokság nevének kivakarása végett (a kőemlékeken) . . . küldték ki a fogadalomteljesítő katonatisztet, a VII. Claudia legió osztagai élén. Radnóti A. szerintünk helyesen mutatott rá¹¹⁶ arra, hogy nem a legió otthonában (Viminacium, a mai Kosztolác) történt a levert ellencsászár nevének és képmásainak megsemmisítése, hanem a kőoltárka állításának színhelyén. Eszerint ez a fontos adat, kőfeliraton feljegyzett belső harc, mégis beletartozik Aquincum történelmébe. A felirat megmaradt része azonban azt a feltevést¹¹⁷ egyenesen kizárja, hogy Moesia inferior csapatai döntötték volna meg a szóban forgó ellencsászár kísérletét és kényszerítették volna ki — az aquincumi legió és körzetébe tartozó csapatok ellenállásával szemben — a damnatio memoriae, vagyis az emlék kiirtásának végrehajtását. A felirat ide vonatkozó része az említett feltevéssel ellentézőleg így szól:¹¹⁸ »... *vexillationes Moesiae inferioris* voltus h(ostium) p(ublicorum) . . . (*detra*)*here nollent* . . .«, tehát »... Moesia inferior különítményei vonakodnak . . . letépni a közellenségek képmásait . . .«. Eszerint éppen a kelet-balkáni csapatok maradtak alul ebben a belvillongásban és ezek tartottak ki legtovább a legyőzött »zsarnok mellett«.

Probléma marad azonban továbbra is ennek a belvillongásnak pontos ideje, de az aquincumi legió magatartása is, amelynek terében ez az összecsapás végbement. Ha Alföldi A. korhatározása a helyes, akkor ezen esemény a 260. vagy a 261. évben zajlott le. Ebben az esetben egyszerűen a legió zömének távollétével számolhatunk, amennyiben a 258. év körül az aquincumi helyőrség túlnyomó része valóban Itáliában menetelt, Puteoli tájáig, és közben súlyos harcokat vívott.¹¹⁹ Az aquincumi legió közreműködhetett az alemannok kiverésében is, akik Milánóig hatoltak el.¹²⁰ A legió távolléte folytán válhatott megint az szük-

ségessé, hogy — amint ez más esetekben is hasonlóan oldódott meg — a Duna alsó folyása mentén levő táborokból irányítottak csapatokat Aquincum körzetébe, ha itt is veszélyesre fordult a helyzet.

Ilyen alkalom azonban előbb is megnyilvánulhatott. Így pl. Decius is elvezényelte az aquincumi katonai körzet csapatainak nyilvánvalóan válogatott részeit a Balkánra. Az is figyelemre méltó, hogy Kelet- és Nyugat-Moesia haderejéből egyaránt jelentős kötelékek vannak jelen Kelet-Pannónia főhadiszállásán. Ilyen csapatösszevonást a legsimábban pl. Pacatianus, Aemilianus és mindazon helytartó rendelhetett el, akik egy kézben egyesítették a három tartomány hadereje fölötti parancsnokságot.

A VII. Claudia legió egyik hastatus rangú centurioja talán ennél az aquincumi (?) összecsapásnál eshetett el. Síremlékét¹²¹ később Inter-cisaba hurcolták el, ahol másodlagosan is felhasználták. A legújabb hozzászólások rámutattak arra, hogy stíluskritikai szempontból egyedül áll a sztálinvárosi köemlékek körében, és Aquincum körzeti sírkőtípushoz kapcsolódik.¹²² Ezen megfontolások alapján E. Ritterling korhatározásához¹²³ térhetünk vissza, és a III. század derekáról keltezzük a vitatott sírkövet. A VII. Claudia, szokás szerint, a helyszínen igyekezett pótolni veszteségeit, és ekkor sorozhatta be azt a katonáját, akit később mint »natione Pannonius«, vagyis »pannón származású« embert¹²⁴ a császári testőrségbe vezényeltek át.

A további korszakokból Aquincum térségében is, miként egyáltalán Pannóniában, olyan kevés, év szerinti pontossággal keltezett köemléket¹²⁵ ismerünk, hogy kísérletünket a római kor utolsó másfél évszázadának tartamára egyelőre nem folytathatjuk.¹²⁶

Kísérletünkkel mintegy öt esetben jutottunk olyan időpontokhoz, amikor nagyobb mérvű belső harcokat feltételezhattunk Aquincum térségében, mégpedig a III. század első felében és derekán. Feltűnő negatívum pl., hogy a II. század második felében és a korábbi időkben ma még halvány támpontunk sincs a latro-mozgalom fejlődésére és konkrét, helyi megnyilvánulásaira; márpedig legkésőbb a Marcus Aurelius korabeli háborús felfordulásnak kihatásaként Aquincum terében is elharapózhatott a szökevény katonák és az antik társadalom egyéb üldözöttjeinek támadó aktivitása.¹²⁷

JEGYZETEK

- ¹ *A. D. Dimitrijević*, AÉ 80 (1953) 88 ; VDI (1951) IV. 61—72.
- ² *Kuzsinszky B.*, OMRT Évk. I. köt. Bp. 1920—2, 22—23.
- ³ CIL III 3512.
- ⁴ CIL III 3447.
- ⁵ *E. Ritterling*, P. W.—R. E. Legio c. II. r. 1448—52. Stuttgart, 1925; *Alföldi A.*, AÉ 52 (1939) 101—103.
- ⁶ *Alföldi A.* [AÉ (1941) 36] rámutat arra, hogy ekkor a germán Dunánál és más határokon is erősített Róma. Legutóbb e problémához : *Intercisa*. I. köt. Bp. 1954, 208—209. (*Fülep F.*). A Commodus-féle burgus-sorból még csak a bpest-csillaghegyi került elő. AÉ 82 (1955) 76 (*Fitz J.*).
- ⁷ L. az 1. sz. jegyzetet.
- ⁸ *A latrunculihoz* : *Alföldi A.*, AÉ (1941) 30—37 ; 40—48.
- ⁹ A mérőöldjelző kőoszlopokhoz legutóbb: *Soproni S.*, AÉ 78 (1951) 45—46.
- ¹⁰ *Ant. Hung.* 3 (1949) 86.
- ¹¹ *N. A. Maskin*, Augustus principatusa. Bp. 1953, 137.
- ¹² CIL XVI d. 123 (kelt : i. u. 167. V. 5).
- ¹³ *Laureae Aquinc...* I. Bp. 1938, 287.
- ¹⁴ *Aur. Victor*, De vita... imp. 2 (*Tiberius* korában sarmatak törnek be).
- ¹⁵ *Hampel J.*, Bud. Rég. IV. köt. Bp. 1892, 34 ; *Gohl Ö.*, Num. Közl. 1 (1902) 32.
- ¹⁶ *Tacitus*, Ann. 12. 29—30.
- ¹⁷ Dicsőítő felirata : *Dobó Á.*, Inscriptiones... Diss. Pann. I/1. Bp. 1940, 65. l., 394. sz.
- ¹⁸ Budapest története I/1. köt. 170. l., 135. jegyzet, *Alföldi A.* Rufius Festus (Brev. 7—8) adatához.
- ¹⁹ *Paulovics I.*, Lapidarium Savariense. Szombathely, 1943, 29—30.
- ²⁰ *Kuzsinszky B.*, Aquincum... Bp. 1934..... (a Domitianus-név töredékesen maradt fenn).
- ²¹ *Dobó i. m.* 66.
- ²² CIL III 3924 (Neviodunum).
- ²³ SHA v. Hadr. 3, 9 ; Bud. Rég. XIV. köt. Bp. 1945, 134.
- ²⁴ Bud. Rég. XII. köt. Bp. 1937, 288 ; III. Laktanya utca 26. sz. előtt.
- ²⁵ Num. Közl. 5 (1906) 141.
- ²⁶ *E. Ritterling*, AÉ 41 (1927) 61 (utalással egyéb forrásokra).
- ²⁷ Bud. Rég. XIV. köt. Bp. 1945, 142. l., 134/a jegyzet ; Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 304.
- ²⁸ Bud. Rég. XII. köt. Bp. 1937, 279—286.
- ²⁹ L. a 27. sz. jegyzetet.
- ³⁰ CIL III 3431.
- ³¹ CIL III 3968/a (Siscia) ; *Barkóczi L.*, AÉ (1944—45) 172 (Brigetio).
- ³² CIL III 3487.
- ³³ CIL III 4366.
- ³⁴ *R. Noll*, Zur Vorgeschichte d. Markom. Kriege. Arch. Austriaca 14 (1954) 48—49.
- ³⁵ Uo., 44—45. old.
- ³⁶ *Alföldi A.*, AÉ 39 (1920—22) 102.
- ³⁷ *Kerényi A.*, Num. Közl. 50—51 (1951—52) 4—6.
- ³⁸ Num. Közl. 3 (1904) 45.
- ³⁹ *Börzsönyi A.*, Num. Közl. 14 (1915) 98 ; *Radnóti A.*, Folia Arch. 3—4 (1941) 102—106.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ *Kerényi i. h.*
- ⁴² CIL III 10285 ; *E. Ritterling*, AÉ 41 (1927) 71—72.
- ⁴³ CIL III 3843 (Emona).
- ⁴⁴ L. a 35. sz. jegyzetet.

- ⁴⁵ Veszteségeire utal pl. a pilisszántói jelképes temetkezés : CIL, III 10572 ; Nagy L., AÉ (1946—48) 193—194.
- ⁴⁶ CIL, III 14347/5 ; E. Ritterling, P. W.—R. E. Legio c. 1813.
- ⁴⁷ SHA v. Marci 14, 22. Amm. Marc. 35. 5. 13.
- ⁴⁸ SHA v. Marci 22. Dio Cass. 71. 16.
- ⁴⁹ Mérey A., Num. Közl. 34—35 (1935—36) 77 (Tolna m., Kurd—Gyulaj) ; Gohl Ö., i. h. 4. 1905, 47 (Baranyavár) ; uo. 78—79 (Baranya m. Mocsolád).
- ⁵⁰ CIL, III 10441.
- ⁵¹ CIL, III 3432.
- ⁵² Bud. Rég. XV. köt. Bp. 1950, 320. l., 87. jegyzet.
- ⁵³ CIL, III 10485.
- ⁵⁴ Tanulmányok Budapest múltjából. VIII. köt. Bp. 1941, 5 ; Alföldi A., AÉ (1940) 200.
- ⁵⁵ Dobó i. m. 72.
- ⁵⁶ Ritterling i. m. 1450.
- ⁵⁷ CIL, III 10398 (193. IX. 11). CIL, III 10399 (i. u. 194—195).
- ⁵⁸ CIL, III 10438. Keltezéshez : E. Ritterling, AÉ 41 (1927) 76.
- ⁵⁹ CIL, III 10396 (i. u. 194—195).
- ⁶⁰ CIL, III 3387 Ritterling i. m. 77.
- ⁶¹ Mócsy A., AÉ 82 (1955) 67.
- ⁶² Pl. CIL, III 3508. (i. u. 197, Aquincum) ; 3664 (i. u. 198, Nyergesújfalu) ; 4268 (i. u. 200, Csetény) ; 14347 (i. u. 198, Aquincum).
- ⁶³ CIL, III 3518 (i. u. 202, Aquincum) ; 10277 (i. u. 201, Lugio) ; 15148 (uo).
- ⁶⁴ Alföldi A., AÉ (1940) 198.
- ⁶⁵ CIL, III 4624, 4654 (i. u. 201).
- ⁶⁶ Fluss, P. W.—R. E. Severus c. 13 sz., 1995—6. (Stuttgart, 1923) ; Dmitrijev i. h. ; A. Betz, Wiener Jh. 35. köt. Wien 1943—44., Bbl. 137—138.
- ⁶⁷ Iuliobona és Maternus felkelése.
- ⁶⁸ Amm. Marc. 18. 5. 3. Rev. Arch. 41³ (1902) 355. l., 89. sz.
- ⁶⁹ Hohl, P. W.—R. E. Julius c. 477 sz. 804. (Stuttgart, 1919). AÉ 41 (1927) 79—80. (E. Ritterling).
- ⁷⁰ J. Hasebroek, Untersuchungen z. Gesch. d. K. Sept. Severus. Heidelberg, 1921, 102.
- ⁷¹ CIL, III 10471—3.
- ⁷² CIL, III 10360 (Bia ; a testőrök és veteranusok által).
- ⁷³ L. a 65. sz. jegyzetet.
- ⁷⁴ CIL, III 10410 (i. u. 207, Aquincum) ; 11082 (i. u. 207, Győr) ; 10335 (i. u. 210, Székesfehérvár) ; 10429 (i. u. 210, Aquincum) ; 10419 (i. u. 219, Aquincum) ; 10407, 10415 (i. u. 203—8, Aquincum) ; AÉ 41 (1927) 78—79.
- ⁷⁵ CIL, III 4035 (i. u. 207, Poetovio) ; 11193 (i. u. 209, Carnuntum) ; AÉ 42 (1928) 210—211 (i. u. 208, Savaria).
- ⁷⁶ L. az 56. sz. jegyzetet.
- ⁷⁷ CIL, III 10439 (214. VI. 24 ; Aquincum).
- ⁷⁸ CIL, III 3526 (i. u. 216, Buda).
- ⁷⁹ CIL, III 3720, 3724—5 ; 14354/3 ; AÉ 78 (1951) 45 (Soproni S.).
- ⁸⁰ CIL, III 10618, 10629, 10635, 10637.
- ⁸¹ CIL, III 3344, 3484, 3499 (lh. : Aquincum).
- ⁸² Aquincumban : CIL, III 3490 ; 3524 ; 3412 (a váci gyűjteménybe ugyaninnen kallódhatott el) ; 10588 (a visegrádi középkori építkezésnél másodlagosan használhatták fel) ; AÉ 29 (1909) 330 ; Intercisa. I. köt. Bp. 1954, 326. (mind i. sz. 228-ban került felállításra). A 229. évből : CIL, III 3510 ; 10443 (?) ; Bud. Rég. XII. köt. Bp. 1937, 150—151 (egyaránt Aquincumból). A 230. évből : CIL, III 3515 ; Bud. Rég. XV. köt. Bp. 1950, 459—60 ; CIL, III 3638—9 ; 10594 (lh. : Aquincum, Szentendre ; legutóbbi az esztergomi érseki gyűjteményben állott).
- ⁸³ Soproni i. h. 44—45. l. ; CIL, III 3710, 3715, 3719, 3721, 10628, 10655, 10657 (Aquincum körzetében).
- ⁸⁴ CIL, III 10580 (D. Bogdány) ; 10997 (Brigetio) ; Finály G., AÉ 23

- 1903) 404 (Szemere, Érsekújvártól K.-re ; másodlagos felhasználásban). A 229. évből mindhárom.
- ⁸⁵ CIL III 4168 ; *Paulovics* i. m. 34. (a 228. évből mindkettő).
- ⁸⁶ CIL III 3731 (Paksnál) ; 10630 (Érd) ; 10633 (Titelnél) ; 10652 (Szerém-ség) ; 11331, 11335 (Brigetio körzete) ; 13499 (Neszmélynél).
- ⁸⁷ L. az 56. sz. jegyzetet.
- ⁸⁸ CIL III 3457.
- ⁸⁹ Bud. Rég. XIII. köt. Bp. 1943, 350, 352.
- ⁹⁰ CIL III 3427 (a váci gyűjteményben tűnt fel).
- ⁹¹ AÉ 78. (1951) 135 (i. u. 234). Kérdésesen vehetők számításba : CIL III 10469, 10568 (mindhárom Aquincumból).
- ⁹² CIL III 10489 (Újlakon másodlagos felhasználásból).
- ⁹³ Num. Közl. 4 (1905) 98.
- ⁹⁴ *Radnóti A.*, Num. Közl. 34—35 (1935—36) 24—27.
- ⁹⁵ *E. Ritterling*, P. W.—R. E. id. c. 1451.
- ⁹⁶ Bud. Rég. XII. köt. Bp. 1937, 90—91 (i. u. 236) ; uo. 127—8 (i. u. 237) ; CIL III 10428, 10487 (i. u. 238) ; CIL III 3474 (i. u. 240). Utóbbi elkésztés fogadalmatjeljesítés lehetett.
- ⁹⁷ *Gohl Ö.*, Num. Közl. 13 (1914) 70.
- ⁹⁸ CIL III 11327, 11332. (i. u. 238).
- ⁹⁹ L. a 95. sz. jegyzetet.
- ¹⁰⁰ *Nagy T.*, Bud. Rég. XIII. köt. Bp. 1943, 397 (i. u. 241).
- ¹⁰¹ CIL III 15157 (i. u. 241 ; p. 2328/185) ; 10427 (i. u. 243).
- ¹⁰² CIL III 11328—9, 11334.
- ¹⁰³ AÉ (1941) 31. l. és 10. jegyzet.
- ¹⁰⁴ *Kuzsinszky B.*, AÉ 43 (1929) 49—51.
- ¹⁰⁵ *A. Stein*, Die Legaten v. Moesien Bp. 1940, 104—105.
- ¹⁰⁶ *Radnóti A.*, Num. Közl. (1945—46) 8.
- ¹⁰⁷ *Kerekes P.*, Num. Közl. 13 (1914) 71.
- ¹⁰⁸ *Rómer F.*, AÉ 2 (1870) 79—84.
- ¹⁰⁹ Uő. Arch. Közl. 5 ; *Gohl Ö.*, Num. Közl. 4. (1905) 75.
- ¹¹⁰ *Barkóczy L.*, Ant. Hung. 3 (1949) 72.
- ¹¹¹ *Jónás E.*, OMRT Évk. II. köt. Bp. 1923—26. 137—147.
- ¹¹² CIL III 4270.
- ¹¹³ *Soproni* i. h. 47.
- ¹¹⁴ CIL III 3421.
- ¹¹⁵ *Serta Hoffilleriana*. Zagreb, 1940, 218. (R. Egger korábbi irodalom és hozzászólások felsorolásával).
- ¹¹⁶ *Radnóti A.*, Folia Arch. 6 (1954) 60—61.
- ¹¹⁷ *Stein* i. m. 105.
- ¹¹⁸ Viszonylag legjobb fénykép : Pannonia. I. köt. Bp. 1935, 280. l. után.
- ¹¹⁹ L. a 95. sz. jegyzetet.
- ¹²⁰ *E. Ritterling*, P. W.—R. E. id. c. 1340.
- ¹²¹ *Fülep F.*, Intercisa. I. köt. Bp. 1954, (németny.) 248. l. és 147. jegyzet, 45/5. kép. *Barkóczy L.*, Uo. 55. l. és 155. jegyzet.
- ¹²² *Erdélyi G.*, Uo. 194—195. l. és 166. jegyzet.
- ¹²³ *Ritterling* i. m. 1623.
- ¹²⁴ Uo.
- ¹²⁵ CIL III 10440 (i. sz. 259), 3424 (i. sz. 267), 10424 [AÉ 41 (1927) 37 : i. sz. 267 körül], 10492 (i. sz. 268) ; 3521 (i. sz. 270) ; 10488 (i. sz. 279) ; 3469 (i. sz. 284) ; 10406 (i. sz. 290) ; 10605 (i. sz. 294) ; 3522 (i. sz. 305—307) ; 10596 (i. sz. 365—367, Esztergomban másodlagosan használhatták fel) ; 3653 (i. sz. 371, hasonló sorson eshetett át).
- ¹²⁶ Vázlatos áttekintésünk során összesen mintegy félszáz db évhez datálható feliratos kömlektől tekintettünk el, minthogy azok elszigetelten fordultak elő.
- ¹²⁷ Pl. Galliában mutat ki ilyesmit Szádeczky-Kardos Samu legújabb kéziratában.

»BARBARENEINFÄLLE« UND INNERE KÄMPFE
IM RAUM VON AQUINCUM

Im Rahmen eines kurzgefassten Überblickes versuchen wir, von den genau aufs Jahr datierten und beinschrifteten Steindenkmälern ausgehend, die Verkettung jener Kämpfe anzudeuten, die sich im Gebiet von Aquincum abgespielt haben. Zugleich versuchen wir jene Angaben abzusondern, welche eher auf Kämpfe zwischen entlaufenen Sklaven, desertierten Soldaten, landflüchtig gewordenen Bauern usw., also Scharen von Latrones einerseits, und den Polizeikräften des römischen Reiches andererseits zu weisen scheinen, als auf von Aussen kommende feindliche Angriffe. Wir halten nämlich die weit über den Durchschnitt erhabene Zahl der Altarsteine, welche aus ein und demselben Jahr stammen als einen Hinweis dafür, dass die aufeinanderfolgenden Krisen der einzelnen Individuen sich zu einer Krise jener Gesellschaftsklasse vertiefte, welche am meisten ins Feld ziehen, um auf entfernten Kriegsschauplätzen zu kämpfen. Der Nachrichtendienst der ausländischen »Barbaren« und der inländischen Rebellen funktionierte allem Anschein nach äusserst gut. In der Abwesenheit der Legion oder des bedeutendsten Teiles derselben, brachen sie sofort ein, bzw. überfielen häufiger und dreister die Villen der Reichen, usw. Aus den spätesten Stücken der in die Erde vergrabenen Münzfunde können wir auch auf Einbrüche aus dem Ausland schliessen, besonders dann, wenn diese Münzfunde in dieselbe Linie oder in einen Streifen von gleicher Richtung fallen. Wenn sie sich aber in isolierten Zonen netzartig verdichten, dann müssen wir hinter diesen Münzverbergungen eher die Bewegungen der Latrones suchen. Den konkreten Überblick können wir mit dem Jahr 19 u. Z. beginnen, als sich ein berittenes Hilfsbataillon in Aquincum mit Bauarbeiten beschäftigte. Vielleicht begannen sie damals jene Übergangstellen an der Donau zu befestigen, welche von den soeben frisch in die grosse ungarische Tiefebene eingewanderten sarmatischen Jazygen benützt wurden. Fraglich ist es, ob es einen Zusammenhang gab zwischen dem mit dem Denar Caligulas abschliessenden Münzfund von Bia und den durch die Ansiedlung des quadischen Volkes des Vannius entstandenen Unruhen (50 u. Z.). Um das Jahr 88 und 92 des I. Jahrhunderts wurden gegen die Jazygen schwere Kämpfe geführt. Es ist auffallend, dass wir bis heute von keinem einzigen Schatzfund oder Steindenkmal wissen, welches mit diesen Kriegswirren mit Gewissheit in Verbindung gebracht werden könnte. Um das Jahr 107 wurde ein erfolgreicher Feldzug gegen die Jazygen im Vorgebiet Aquincums geführt, doch jenseits der Grenze. Aufstellung von Steindenkmälern, Verbergung von Münzbeständen usw. können auch an dieses Ereignis nicht angeschlossen werden. Ein Jahrzehnt später rächten die Jazygen diesen Angriff. Damals mochte innerhalb des Legionslagers von Aquincum eine Sammlung von Münzen verborgen worden sein. Der in Kisköszeg, im Komitat Baranya gefundene Münzvorrat wurde wahrscheinlich auch auf die Nachricht dieser Gefahr hin vergraben. Kaiser Hadrian übergab damals den vereinigten Oberbefehl von Pannonien und Dazien einem seiner vertrauten Anhänger. Die Ursache der Verbergung des Münzschatzes, der in der Selmeci utca in Óbuda gefunden wurde, ist noch nicht geklärt. Die letzten Gepräge stammen aus den Jahren 123—129. Vielleicht hat der Verberger in den letzten Jahren seinen Münzvorrat nicht mehr vermehrt und er mag ihn aus demselben Grund verborgen haben, der den Caesar Lucius Aelius vom Sommer des Jahres 136 u. Z. an, mit einem besonderen vereinigten Kommando an den Grenzen Pannoniens hielt. In Aquincum wurde im Jahre 138

u. Z., in Arrabona (in Singidunum?) in 137 ein dem Kaiser huldigendes Steindenkmal errichtet. In diesen Fällen war die Dankbarkeit wohl begründet. Im Jahr 162 nahm Kaiser Lucius Verus den überwiegenden Teil der Legion von Aquincum gegen die iranischen Parther mit sich. Die nördlich der Donau wohnenden Völker griffen sofort die geschwächten Donaugrenzen an. Zur Verstärkung des in Aquincum belassenen schwachen Legionskaders musste die Hauptmasse der IV. Flavischen Legion aus Singidunum (Belgrad) herangezogen werden und die XXII. Primigenia z. B. sandte ein Detachement aus dem Rheinland hierher. Dieser anderthalb Jahrzehnte dauernde Kriegszustand führte zur Verbergung zahlreicher Münzbestände und zur Errichtung vieler Votivaltärchen aus Stein. Der im Jahre 178 (»für das Heil« des Kaiservaters und seines Sohnes) errichtete Altarstein bezeugt, dass manchmal ein tatsächlicher Zusammenhang zwischen dem Besuch des Kaisers und solchen Steindenkmälern mit Inschrift bestand. In diesem Jahr kamen nämlich Mark Aurel und sein Sohn wirklich nach Aquincum (auch laut anderen Angaben). Um das Jahr 196 (südlich von Aquincum) liess der Statthalter »einen Wachposten, der infolge Baufälligigkeit (?) eingestürzt war, auf einer anderen Stelle durch die Hände der Mannschaft wiederherstellen...«. An diesem »Einsturz« mag unseres Erachtens auch der Feind seinen Teil gehabt haben, wurden doch in den darauffolgenden Jahren häufig Votivaltärchen im Gebiet von Aquincum errichtet. Demnach liessen die »Barbaren« auch die in den 190-er Jahren durch Bürgerkriege im Innern hervorgerufenen chaotischen Zustände nicht unausgenützt. Von der Wende des II. zum III. Jahrhundert an wurde die Bewegung der Latrones immer beunruhigender. In den Jahren 206—208 mussten Truppen aus dem Rheinland herbefohlen werden »gegen die Deserteure und Rebellen...« (adversus defectores et rebelles, Bild. 1). In auffallend grosser Zahl wurden damals im Bereich von Aquincum Stiftungen gemacht. Im Jahre 213 wurden die besten Truppenteile der Garnison des Aquincumer Gebiets zuerst gegen die Alemannen ins Rheinland, dann auf Jahre an die kleinasiatische Front beordert. Im Raume des geschwächten Grenzschutzes treiben die sogleich aufgetauchten Scharen des äusseren und inneren (?) Feindes ihr Unwesen.

Das Nemesisheiligtum des Amphitheaters in der »Bürgerstadt« musste infolge »Einsturzes« neuerbaut werden. Im Jahre 216 erneuerte man das »dem Schutz der Statuen und Bildnisse der Kaiser dienende Wächterhaus« aus seinem »dem Erdboden gleichgemachten Zustand«. Es ist sonderbar, dass bis an das Gebiet von Titel alle Brücken infolge »Überalterung« zu gleicher Zeit eingestürzt sind und in den Jahren 217—218 der Reparation bedurften. In den Jahren 227—230 wurden in diesem Gebiet neuerdings in auffallender Menge steinerne Votivaltärchen gestiftet und eine ganze Reihe von entfernungsanzeigenden Steinsäulen bezeugt, dass der Wiederaufbau von Strassen und Brücken neuerdings notwendig wurde. Ein knappes Jahrzehnt genügte also, um sie durch Gebrauch abzunützen? Wir glauben, dass die fliehenden Truppen der Latrones die Brücken zerstört haben, denn von Beschädigungen der Festungswerke, wozu feindliche Truppen fähig wären, haben wir aus dieser Zeit keine Angaben. In den Jahren 232—233 kämpfte ein bedeutender Teil der Legion von Aquincum von neuem an der kleinasiatischen Front. Kaiser Alexander Severus liess damals im Bereich der Legion »ein Bad ganz vom Erdboden« neuerbauen. Die Linie, welche die Fundorte der in Vác-Hartyán und in der Markung von Pákozd gefundenen Münzbestände verbindet, zeigt den Weg des feindlichen Einbruchs im Gebiet der geschwächten Legion. Um das Jahr 236 befanden sich Abteilungen der Aquincumer Legion auf dem Boden der benachbarten Völker. Auf die Bedrängnisse während ihrer Abwesenheit weisen mehrere Votivsteine. Die Meilensteine bezeugen 8—10 Jahre nach der letzten Wiederherstellung wiederum die Instandsetzung der Strassen und Brücken. Demnach haben die Latrones die Abwesenheit des Hauptheeres wieder ausgenützt, genau wie in 242, als das Gros der Legion auf den iranischen Schlachtfeldern ihr Blut vergoss. In dieser Periode beginnen die mit Inschriften versehenen Steindenkmäler seltener zu werden, deshalb kennen wir aus den Jahren 241—243 nur zwei Votivsteine, doch mussten die Wege und Brücken 8—9 Jahre nach ihrer letzten

Wiederherstellung neuerdings repariert werden. Die Nachricht, dass Decius im Balkan die Schlacht verloren hatte, mochte wohl die Verbergung der Münzschatze im Gebiet der Fő-utca in Buda, in Solymár, Bakonyszombathely, im Legionslager von Brigetio und in Bajót (Komitat Észtergom) verursacht haben. Die durch die Fundstätten gegebene Zone deutet aber auch darauf, dass sich auch die Quaden in feindlicher Absicht bewegten, sobald der Grenzabschnitt Aquincum-Brigetio um bedeutende Kräfte vermindert und geschwächt wurde. Um diese Zeit spielte sich auch im Gebiet von Aquincum jener Zusammenstoss zwischen den Truppenkörpern der Vexillationen von Moesia Inferior und der VII. Claudia ab, worüber wir bloss durch die Vermittlung eines einzigen Steinaltars aus Aquincum Kenntnis haben. Die hiesige Legion war wahrscheinlich neuerdings auf ein entferntes Kriegsfeld abgezogen, als aus der in Ost- und Westmoesien befindlichen Streitmacht Truppen herbeiföhren werden mussten. Solche Truppenkonzentrationen konnten am ehesten z. B. Pacatianus, Aemilianus, Decius und alle jene Statthalter anordnen, die den Oberbefehl der drei Provinzen in ihrer Hand vereinigten. Einer der Centurios der VII. Claudischen Legion, vom Range eines Hastatus, mag vielleicht bei diesem Zusammenstoss, der sich in der Umgebung von Aquincum abspielte, gefallen sein. Sein Grabmal kann aus der Mitte des III. Jahrhunderts datiert werden. Die Legion von Singidunum hat möglicherweise anlässlich dieses Abmarsches jenen Soldaten angeworben, der später als »von pannonischer Abstammung« in die kaiserliche Garde versetzt wurde. Aus den späteren Perioden kennen wir auch aus dem Gebiet von Aquincum so wenig datierte Steindenkmäler, dass wir unseren Versuch für die Dauer des letzten anderthalb Jahrhunderts der Römerzeit vorläufig nicht fortsetzen können. (Zu den Erörterungen siehe vor allem die Anmerkungen 13, 15, 24–25, 28, 36–39, 47, 49, 66, 69, 93–94, 97, 106–111, 115.)

Verzeichnis der Abbildungen

Abb. 1. Steindenkmal im Aquincum zum Gedenken an innere Zwietracht

Abb. 2. Römische Strasse im Tal zwischen Csúcshegy und Aranyhegy

Abb. 3. Landstrasse nach der Militärstadt von Aquincum

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

A budai vár 1687. és 1696. évi helyszínrajzai

Tanulmányunkban három vártérképet ismertetünk. Haüy 1687-ben készített térképét, amelyen a házak — egy a térképhez tartozó francia nyelvű mutató adatai alapján (1. melléklet) — meg vannak számozva, és a házak, illetve telkek a mutatóban megadott homlokzati méreteik szerint vannak e térképbe berajzolva (2. melléklet).

A másik térkép a »Zaiger über die Vöstung Anno 1696« feliratú összeírási könyv adatai alapján megszerkesztett térkép (3. melléklet), végül harmadik térképünk az 1950 óta folyó építészettörténeti kutatások során, a romossá vált házak vakolatának leverése után napvilágot látott középkori falakat mutatja (4. melléklet).

E térképek megszerkesztésénél az volt az irányelv, hogy az 1687-es és 1696-os felméréseket, illetve telekosztást össze lehessen hasonlítani a mai telekosztással, továbbá, hogy a harmadik térképen feltüntetett, ma is meglévő falak helyzetével igazoljuk az 1687-es és 1696-os állapotot. E harmadik térképünkkel azt kívántuk még hangsúlyozni, hogy a középkori házak falainak felhasználásával, kimondottan azokra ráépítkezve született meg a barokk város. Így őrizte meg a budai vár mind a mai napig középkori városstruktúráját.

Ezért mindhárom térkép adatait a mai telekosztást szemléltető, 1 : 1000 méretarányú vártérképre vetítettük át.

A budai várról helyszínrajzok vagy térképes ábrázolások a középkorból nem maradtak ránk. Haüy térképe a legrégebb olyan térképünk, amely az akkori viszonyokhoz mérten gondos munka és amely híven tükrözi a vár középkori városszerkezetét.

A vár utcái máig megtartották középkori vonalvezetésüket, a mai terek is — kisebb-nagyobb változásokkal — a középkori terekből alakultak, és nem hiányoztak a középkorban az egyes háztömbökbe benyúló zsákutcácskák sem. Haüy még az eredeti középkori városfalrendszert is ábrázolja térképén a később épült rondellás erődrendszer mögött, a vár lakónegyedének nyugati oldalán, kerek tornyaival és a várfalakra kiülő házaival. Az egyik ilyen torony 1953-ban látott napvilágot.¹

A »Zaiger« adatait tartalmazó térkép nem maradt reánk. Ezért szerkesztettük meg 3. mellékletünket képező térképünket, továbbá azért, mert erről a térképről olvashatók le azok a változások, amelyek